

AZ ISMERETLEN ADY

FÁBRY ZOLTÁN

Nemzetek békeakarata, népközösségek békaharca, a háborúellenesség hogyanja és miértje költőiben mutatható ki legjobban; természet-szerűen. A béke az emberség — a humánium — ügye, és az emberség legtisztább és legmaradandóbb jelentkezése a költő szava: a vox humana. A legembertelenebb aktivitás — a háború — ellen csak az emberség hófokán lehet mélyrőljövőn és messzirehatón szembeszállni. A béke emberének, megszállottjának és tudatosítójának ismertetőjegye a humánium. És emberségpróbája: a háború. Akiben ébresztő, eszméltető, tudatosító emberség van, az a háború barbarizmusa idején: világítótorony az éjszakában. Valaki, valami, amihez igazodni lehet. És ennél is több: ellenerő, ellenállás.

Erkölcsei erő, morális ellenállás háború ellen és háború idején: emberségben, békekészségben való megállíthatatlan növekedés. Aki a háború idején a háborúellenesség kristályosító pontja lehet, az minden időben és minden időre példája, iskolája, záloga és békekövete marad nemzetének. Mint Ady Endre. Ady Endre, kiról a világ, a világ békehumánuma, békeakarata nem tud, nem tudhat. Miért?

A magyar világmondanivaló, a magyar világadalék nagyrészt költőiben él és — rejtőzik. A magyar hozzájárulás ezzel eleve siketségre, visszhangtalanságra van ítélve. Természetszerűen. A vers: lefordíthatatlan. Hiába minden jóakarát, tehetség, sőt konzsenialitás: a vers tolmácsolásban súlyából, zamatjából veszítve, megmásul. És ha egy nemzet, egy nép lényege költőiben él, akkor ez a lényeg — kifelé — negatívummá szűrkiül, pótszeres mondanivalóvá torzul. A költő a legmagasabb rendű magyar önkifejezés és kiteljesedés: „Az istenség szent levele.” Petőfi meglátása testamentumos elkötelezettség:

„S hábár más nemzet föl se venné
A költőket, ití magyarok,
Költőitek előtt tinektek
Illő, hogy fejet hajtsatok.”

A magyar poétafaj. „Poétább faj nem élt soha”: amikor Ady az igazat kimondja, akkor ez az értékelés máris kivédhetetlen tragédiává nehezült. „Hamupipőke a magyar kín”: Adynál pontosabban és illetékesebben senki sem határozhatta meg a magyarság történelmi süketé-némaságát. Ha Adyt le lehetne valójában fordítani, a magyarság világ-

mondanivalója adaléknál több lenne: emberségpróbát kiállt világki-nyilatkoztatás. De Ady mint költő, elsősorban magyar. A kettőt — magyarság és költészet — maradéktalanul ő egyenlíti. És ez az egyenlítés — lefordíthatatlan.

Ady Endre a magyarság legpontosabb eredője és összegezője. És mit tud róla a világ? Mit tudhat, amikor mindenki másnál tolmácsolhatatlanabb. Kallódó, eleve elveszett kincs, amit csak az az idegen érezhet, aki magyarul is olvashatja Adyt. És ha olvasom, hogy Leonyid Martinov, az afrikai és ázsiai írók taskenti konferenciáján L. N. Tolsztoj műveinek teljes kiadását és Ady Endre verseinek orosz kiadását tartja az elmúlt év legnagyobb kulturális eseményének, akkor tudom, hogy ez a maximális megézés sem láthatta meg az igazi Adyt, hogy csupán a szovjet író jó füle érezte ki az idegen anyagon át Ady zsenijét. A magyar szó Ady-zenéjétől elütve, szó-mágiájától megfosztva, a legjobb fordítás is csak jelezni tudja a lényegét. És mégis örömmel kell üdvözölni minden kísérletet, mely ezt az idegenséget fel akarja oldani, hálálni minden próbálkozást, mely utat akar törni egy fenoménnek: Ady Endre emberség-magyarságának. Minden elismerésünk és köszönetünk a Csehszlovák Írók Szövetségének, mely évekkel ez előtt kiadta Ady Endre válogatott költeményeit, hogy „megismertesse a cseh olvasót Ady életével és költészetének forradalmi jelentőségével”. Mégis: a cím megállít, a csomagolás meghökkent: „Vér és arany”. Szerencsétlen cím, elavult és megtévesztő, mert egy mindenképpen elemészett magatartás és túlhaladott világszemlélet mottója. Jellegzetes Ady-cím (hisz egyik kötetének névadója is), de kezdeti rögzítés, mely a forradalmi fortisszimóban és a háborús vétóban kiteljesedett Adyt — a magyar vox humanát — jóvátehetetlenül eltakarja. Ez olyan, mintha valaki a Faustban kiteljesedett Goethét az ifjúkori Werther-címkevel prezentálná.*

A „Vér és arany”: Ady „dekadenciája”. Kortünet csupán: egy hanyatló társadalom költői vetülete. És ki tud ma dekadens Adyról? A tegnapiak, az Ady-hamisítók, a nemértők, kiknek kórusát annak idején még egy Szekfű Gyula is gazdagította: „Ady az anarchia és a magyar dekadencia lantosa, aki eladta testét-lelkét az új Budapestnek.”

Hűh: szinte érezni a kénkőszagot! A polgári józanság nem tűri és nem bírja az önnönmaga tükrét, szatanizmusát, materialista ördög-cimborálását, és épp ezért a költőt — aki démonivá nagyítva, vállalja és kimondja — kiközösíti, és ördöggé avatja. Az impresszionista-imperialista kor költészete anyagánál, témájánál fogva csak felület-jelenség lehet, és költő, ki vérből és aranyból gyúrja a sorsot, menthetetlenül elsiltyed a fatalizmusba. A költő felgyúltan a „halál rokona” lesz, reálpolitikája — vádló, leleplező, szerepjátszó magatartása — pedig a minden-mindegy ítélete: „Mi urunk: a pénz”...

„Vér és arany”: ha akarom vulgár egyszerűsítésben e verssel és versciklussal pontosan megkapom a tőkés társadalmi rend lírai tükrét, értelmezését és fátumos tehetetlenségét, ahol és amikor legfeljebb a

* 1966-ban új cseh fordítás jelent meg, mely ugyan a teljes Adyból válogat, de a cím-ördög újra közbeszólt, és ezzel az Ady-kép megint eltorzult: „Egyedül a tengerrel!”. Szalatnai Rezső a *Magyar Nemzetben* így kommentálja e ficamót: „Ady nem volt egyedül a tengerrel, szimbolikusan sem, Ady együtt volt népével s ez a néppel élő „bús, boeskoros nemes” ma éppen társadalmi és politikai erejével hat és hódít, lírájából épp az indult romlásnak, a korai hangú erotikus érzelmesség, amelyet az *Egyedül a tengerrel* című vers képvisel”.

polgári elütöttség lázad: „és minden a másé...” És ez lenne Ady? Ez a régvolt pénzlázadó, Ady egész költészetének eredője, címszava és — summája?! Egy szlovák író, Rudolf Uhlár, sok magyarnál vájt-fülűbben hallgatta ki a lényegét: „Ady költészetében nemcsak kifejlesztette a magyar dekadens költészetet, de meg is törte. Későbbi költészete tulajdonképp reakció a dekadenciára. Ady műve felveszi a dekadenciát és utoléri az európai költői ízlés utolsó fázisát, a forradalmi és proletár szocialista költészetet”.

„Vér és arany”? Ady nem volt dekadens. Ő maga szinte eszelősen tagad: Nem, nem, nem! „Éjben, csókbán, borban, szemémben. Az nem én voltam, az nem én voltam... Előttem egy vén seregély járt, De én, íme újjá születtem.” A goethei „stirb und werde” (halj, hogy újjá eledj) a tökéletesedéshez vezető változás és éltető vedlés Adyt is gazdagítja: „Messzebb — messzebb visz minden óra”. Messzebb a vér és arany dekadenciájától, az emberiség teljes megértéséhez, az emberség teljes vállalásához, az — ítélethez. A kapitalizmus, az imperializmus — a vér és arany — épp háborús kötetében állnak az isteni ítélőszék előtt:

„Hatalmat, Te másoknak mértél,
Túl az aranykál, s túl a vérnél.
Egekig a fák sohse nőnek:
Viszed már számadásra őket.”

A „Vér és arany” egy élet, egy küldetés fatális, de kordeterminált félreértése volt. Ez ma már közhely. Komlós Aladárt kell idézni: „Egy keserű és dacos pillanatban Ady maga is félreismerte magát. Nem fontos semmi, csak az arany és a vér... és ez a népszerűsége teremtett tömör mondat sokáig eltakarta Ady igazi lényének megismerését”. Sokáig, és mint a legfrissebb példa igazolja — ma is.

Ady a magyarság összegező inkarnációja, kiteljesedése. A hangsúly az összegezésen van, a végszón. És ez a summázás nem a „Vér és arany”. Ki, mi akkor Ady? Hol a tömör és mindent összegező címszó? Ady kiteljesedését a háború hozta. A háború, mint a szellem erkölcsi próbatétje: az erkölcsi realizmus — par excellence. E bukaton egymás után dőltek ki a toll könnyű fajsúlyú kufárjai és garasos farizeusai. Az írástudók árulása itt kerekedett ki teljessé: a háború, az embertelenség bennük és általuk igazoló, mentő cinkosokra lett:

„Véres, szörnyű lakodalomba
Részegen indult a Gondolat,
Az ember büszke legénye,
Ki, íme, senki béna volt.”

Ady háborúellenessége a kultúra-emberség — vétője. Humanizmus a barbarizmus ellen. Az embermentés e síkon szellemmentéssel egyenlítődik. Szellem és emberség közt nincs, nem lehet ellentét. A kettő egymást igenli. Az embergyilkos háború lényegében épp azért: gondolatgyilkos! A háború gátlástalan barbarizmus; az uszító parancs egyetlen legyőzhetetlen ellenfelét a szabad gondolatban látja. Romain Rolland nem hiába összegezi háborúellenes cikkeinek kiadását „A szabad szellem” címszóval.

Ady a magyarság próbája, exponense a humánumban. A legnehezebb poszton: a háború emberség-strázsáján! A vér és arany háborúvá kiteljesedett haláltáncában ő lesz a vádló tanú, panaszló vétő és fel-lebbezhetetlen bíró: „*Ember az embertelenségben*”, aki a „srapneles igazságok” gyilkoló hazugságában jut el a szellem változatlan erkölcsi adottságához és tisztéhez: a „Gondolat igazához”. A gondolat igaza: az emberség szava. Sem több, sem kevesebb. „*Vox humana*” — az emberség szava —, ha valahol, akkor itt kap körvonalakat e fogalom. Itt lesz egyszerre és együtt: vállalás, hűség, kitartás és küldetés. Ady emberi kiteljesedésének csúcspontját a mélyponton, a legnehezebb próbán, a háború terrorizáló, kerítő embertelenségében érte el, tudatosan és kiállóan a magyarság nevében és féltő képviselőként: „*hogy jó testvérek vallják mindenütt*”.

Ady kiteljesedése, „*A halottak élén*” (és pótkötete „*Az utolsó hajók*”) így lett a legtöményebb magyar világajándék. Fejedelmi névjegy ez: felmentvény és — kinyilatkoztatás. És ki tud róla? Ki, mi éri el e periódus világirodalmi viszonylatában rangját és múlhatatlan történelmi hitelét?! Romain Rolland Európa lelkiismerete volt, a szabad szellem magányos monoton ágálása a háborús, uszított közvéleménnyel szemben, erkölcsi pamflet, felbecsülhetetlen szellemi, de e magatartás regényábrázolása, a műalkotás — „*Clerambault*” — elsikkadt. A német Unruh háborús élménye, az aktív tiszt „*Damaszkusza*”, „*Pálfordulása*”, feloldatlan expresszionizmusba görcsösödött. Barbusse „*Tüze*”: legelső halhatatlan riport lehetett csupán, ahogy Karl Kraus monstre-drámája „*Az emberiség utolsó napjai*”: önmagát robbantó gigantikus dokumentum-montázs. Hašek csörgősipkás ekrazitja — *Svejk* — már adottságánál fogva sem érhetett el a maradéktalan Ady-vershez, a szoborszerű Ady lényegéhez, az összegező címhez, az erkölcsi realizmus Ady-fogalmazta szintéziséhez: „*Ember az embertelenségben*”.

„*Vér és arany*”: kinek jut még eszébe ez a régvolt Ady-epizód? A „*Vér és arany*” Adyja és „*A halottak élén*” kiteljesedése között majdnem áthidalhatatlan a távolság. De e távolsággal lehet a legpontosabban lemérni Ady költői fejlődését és emberi nagyságát. Aki megreked a Vér és arany címszónál, nem érheti be Adyt, nem értheti meg lényegét, igaz vágyott és vallott címszavát, poétafaj fejfáját vagy koronáját: „*Ember az embertelenségben*”.

Ady a humánumban kiteljesedett magyarság. Pontosabban: a magyarságban kiért humánus. És ez a vonatkozás lefordíthatatlan. Az ember-magyarság tolmácsolhatatlan. Nem csoda, ha Adyt a világ nem ismeri. De ismeri-e a magyarság?! Mindenki a maga módján mondja és vallja, a maga válogatásában, a maga gyönyörűségére vagy igazolására, de az egész Adyt, igazát: kiteljesedését, záró fejezetét, emberség háborús próbáját és példáját kevesen ismerik, értékelik és vállalják. „*A halottak élén*” Adyja, az ember az embertelenségben, Ady egész megrendítő háborús költészete: parlagon heverő kincs, mellyel népe könnyelmű, jóvátehetetlenül, bűnösen gazdálkodott.

A háborúval szemben múlhatatlan humánummá, elherdálhatatlan emberpéldává magasodott Ady — visszhangtalansággá törpült. Bölöni György hiteles tanú: „*A háborús olvasók zöme értelmetlenül, sőt bosszúsán, vagy unottan futott át Ady írásain*”. A háború győzött, és Ady megértetlenül, meghallgatatlanul, kigúnyoltan és denunciáltan egyedül

és árván állt szent haragjában: „Hát hogyan képzeltek a rossz hitű fantaszták, hogy ennek a háborúnak komoly Petőfije legyen? Megmagyarázom majd egyszer, ha életben maradok, s jogom lesz hozzá, hogy az igaz magyar, a gondolkodó, tünődő, vívódó magyar, milyen szerencsétlen!”

Ezen a gondolati ellenálláson győzött a háború, mely még halála után is Ady torkára forrasztotta a szót. Ady és a magyarság tragédiája: e törvényes egymástmellőzés a háború és a béke perében. A magyar, a „mesebeli János” vakon rohant az idegen háborúba: „Gyűrűközz János s rohanj, János. Királyfiak s nagy leventék, Ha palástjukat ott-hagyták: Rohanj, ha rongyos is a mentéd” — és Ady látón, fájón eszmélt a katasztrófára és gyógszerére:

„Baljóslatú, búis nép a magyar,
Forradalomban élt s mánk hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet,
Sírjukban is megátkozott gazok.”

A magyarság háborús vakságában és vakítottságában, majd ellenforradalmi siketségében végzetesen elkerülte útmutatóját: Adyt, az embert az embertelenségben. A magyarság Ady háborús költészetét kivételes állapotként, háborús adottságként, függetlésként kezelte. Holott „A halottak élén” minden szava és sora az emberség költészeti maximumával ágál egy embertelen és nem éppen normálisnak mondható adottság — a háború — ellen. Minden Ady-értékelés alapja e csúcspont megértése és vállalása. Csak itt és így teljesedik ki kerek egésszé — történelemmé — Ady alakja és küldetése. Csak ebben a teljességében törpül epizóddá, színfolttá a „Vér és arany”, és csak itt ível felé a háború előtti két kötet, „női csukákkal” lefelé mutató látszólagos görbéje.

A háborúnak is vannak „érdemei”. Az imperializmus álarc nélküli tekintetnélkülisége kiváltja, kiprovokálja az emberség tiltakozását, önmagára eszmélését. A háború berontása a kallódó szellemet, az öntetszelgő humánus életre pofozza: védekezésre, öntudatosodásra, kiállásra, különállásra; non possumus! Nem és nem és nem! Ady életébe is úgy rontott be a háború, mint egy mindent feltáró leplezés. Ady és a háború ellenségként döbbentek egymásra. És Ady e felismerésben nagyra, a legnagyobbra fokozta önmagát, állásfoglalását. Ellenerővé, toronymagassággá, iránytűvé, tanúsággá és ítéletté. Különállása, *különbállása*: „Milliókért élhet egynéhány”... A háború — az ellenség — képesítette a legnagyobb emberi teljesítményre, százszázalékos háborúellenességre: a minden próbát kiálló, forradalmi tudattal telített, folyamatos emberséges magatartásra.

„*Ember az embertelenségben*”: ez, ennyi a magyarság múlhatatlan, ércbeöntött békeszava, világajándéka. Többet, szebbet nem mondhat, nem adhat senki. Ady a magyarság örök békekövete, az újra kelő és kellő „mag hó alatt”:

„Hős emberségem várakozz.
Szép álmokat aludj, lefénylelt
Jós és jó magyarságom,
Hívni fog az Élet
S föltámadások örök Rendje.”

Ady a magyarság örök békekövete. Így rendeltetett el tudatosan és kalkuláltan ama strázsán, melyen Ady állt, szemben a háborúval, szemben a múlttal, és arccal a jövő, a béke felé, emberként az embertelenségben:

„Kell még Tegnapról hív tanu
S kell talán az én hadi sarcom,
Hogy drága mementóként
Fölemeljem arcom
Egy új emberű új világra.”

A háború és béke perében Ady arca a vizsgáztató tükör. Itt és így mérhetjük le a megtett utat: az eredményeket és mulasztásokat, az ember ellenállását az embertelenségekkel szemben, az ember helyét és szerepét a háború és béke harcában, „véres s ostoba fenéségek” leleplezésére, „az állat-hős igék” szégyenítésére, a háború, az imperia-
lizmus hatálytalanítására.